

Kníže na lovu se sokolem. Staré Město u Uherského Hradiště. Motiv byl převzat z arabských hedvábných tkanin, ale sokolnictví bylo doloženo jako knížecí „sport“ i na Moravě

Mojmír II. využil tohoto zatím klidného období, aby znovu uvedl v život starý plán svého otce na definitivní zřízení moravského arcibiskupství. Obrátil se na papeže Jana IX., roku 898 právě zvoleného a podporovaného císařem Lambertem, odpůrcem samovolně získaného císařství Arnulfova, a snadno od něho získal svolení. Významná papežská legace tvořená arcibiskupem a dvěma biskupy jmenovala arcibiskupa a ordinovala jeho čtyři sufragány. Bylo tak dosaženo toho, co zanedbali Metoděj i Svatopluk, totiž trvání arcibiskupství i v budoucnosti. Ta se však ukázala být velice krátkou.

Již koncem roku 900 uzavřeli Mojmír II. a Bavoři konečně mír na obranu proti Maďarům a zdálo se, že jejich nebezpečí je zažehnáno. Maďaři však mezitím přivedli svůj lid spoza Karpat a takto posílení udeřili roku 905 či 906 na Velkou Moravu. Pravděpodobně v jediné bitvě, která se odehrála někde na Slovensku (snad u Nitry), bylo moravské vojsko úplně zničeno.⁷³ Tato katastrofa, při níž nejspíš zahynul i Mojmír II., vyvolala na Moravě – jak o tom svědčí archeologické nálezy – zmatky a povstání doprovázené pohanskou reakcí.⁷⁴ Bavoři se vzhopili k protiofenzivě roku 907. Jejím cílem měla být restituce starých poměrů ve středním Podunají, tj. obnovení francké vlády v Panonii a pravděpodobně i restituce vlády Mojmirovců. V Bavorsku totiž pobýval mladší bratr Mojmíra II., Svatopluk II., který mohl být po svém nastolení zárukou podřízenosti Moravy Bavorům. Veliká bavorská výprava však byla 4. července

907 u Bratislavy drtivě poražena a pád Velké Moravy tak definitivně zpečetěn. Zaniklo vše, co činilo tento stát státem: dynastie, knížecí vojsko a rozprášena byla i celá velmožská aristokracie, z níž mnozí emigrovali do sousedních zemí. Život na Moravě sice pokračoval,⁷⁵ snad pod nějakými malými lokálními vládci. Maďaři totiž obsadili z celého velkomoravského území jen jižní části Slovenska, což však nic neměnilo na tom, že Velká Morava přestala jako stát existovat.

Právě tento rychlý a definitivní pád moravského státu byl považován za svědectví jeho strukturální slabosti a nehotovosti zejména ve srovnání s pozdějším státem Přemyslovců.⁷⁶ Abychom to mohli posoudit, musíme si probrat svědectví písemných a návazně i archeologických pramenů o moravské společnosti a státu.

O struktuře moravské společnosti nám písemné prameny říkají jen velmi málo. Dovolují konstatovat, že byla silně diferencována jak majetkově, tak právně. Vedle chudých tu existovali bohatí, nevíme však, v čem toto bohatství spočívalo, zejména se nedozvídáme nic o vlastnictví půdy. Často uváděná Pribinova „*proprietas*“ v Nitře⁷⁷ (tj. v bavorské právní terminologii vlastnictví, které není držiteli propůjčeno) dosvědčuje sice soukromé pozemkové vlastnictví knížete, to však pro charakteristiku moravské společnosti nic neříká, protože soukromé pozemkové vlastnictví bylo běžné již dávno před vznikem státu. Překlad byzantské Eklogy, který dal pro své potřeby pořídit Metoděj,⁷⁸ nám zde také mnoho nepomůže. „*Sela*“, o nichž píše,⁷⁹ jsou malé rolnické usedlosti a páni je držící jsou prostě hospodáři. O velkém pozemkovém vlastnictví, to jest o panování jeho držitelů, pozemkové šlechty, nad lidmi a půdou, na Moravě tedy nevíme nic. Zdejší velmožská aristokracie měla nepochybně k pozdější šlechtě velmi daleko.⁸⁰

Právně se moravská společnost dělila na svobodné a nesvobodné, tj. otroky (či nevolníky – chceme-li), nikde však neslyšíme o poddaných a jejich pánech. V Zakone sudnym ljudem je „*gospod*“ označením pro pána otroka, ne pána poddaného v pozdějším smyslu vrcholného středověku.⁸¹ Otroci (*rabi*), získávaní především jako válečná kořist, se stali předmětem výnosného obchodu⁸² a nepochybně byli užíváni i jako pracovní síla. Svobodní lidé byli zřejmě totožní s těmi, o nichž se v pramenech mluví jako o „Moravanech“⁸³ a příslušela jim politická práva, zejména právo účastnit se sněmů.⁸⁴ Mezi tyto svobodné „Moravany“ patřila i aristokracie, „ctní muži“, „velmoži“,⁸⁵ kteří byli samozřejmě bohatí, nevíme však, v čem toto jejich bohatství spočívalo, rozhodně ne ve velké pozemkové držbě.

Tato základní struktura je typická pro předstátní kmenovou společnost, udržuje se však i po vzniku státu, takže o charakteru mo-

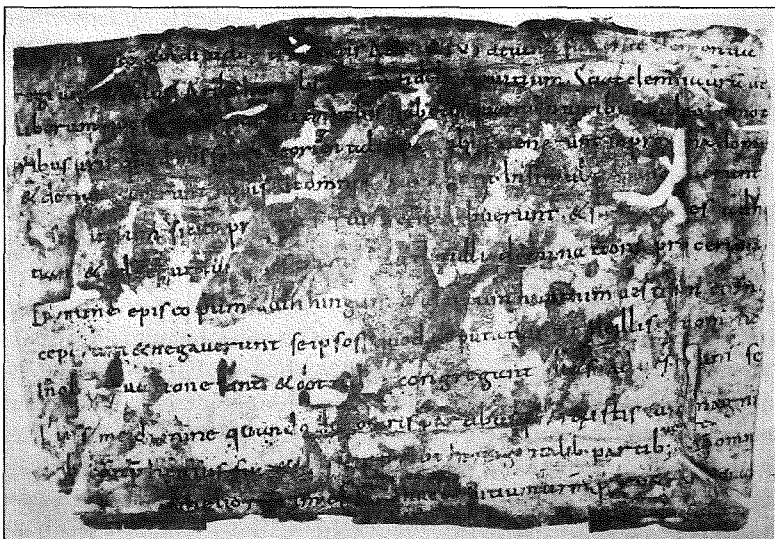
ravské společnosti nám nic neříká. O něm rozhoduje odpověď na otázku, zda lze Velkou Moravu považovat za stát, či spíše jakým a do jaké míry rozvinutým státem byla. O tom, že se zcela zásadně lišila od velkokmenových, v dobové francké terminologii „gentilních“ útvarů, nemůže být pochyb. Francké prameny o nich mluví jako o politicky jednajících „gentes“, v jejichž čele může nebo nemusí být jeden či více knížat, o Velké Moravě však jednájí sice také jako o gentilním útvaru, avšak reprezentovaném výhradně panovníkem, jehož rozhodnutí a závazky (například uzavřené smlouvy) platí pro celý gens.⁸⁶ Vedle panovníka při tom vystupují dvě skupiny: knížata, *primates*, *optimates* na jedné straně a „lid“ či „Moravané“ na straně druhé. U kmenových gentes nacházíme sice knížata (*primates*, *duces*, *reguli* apod.) také, jsou zde však reprezentanty gens, zatímco na Velké Moravě jsou vždy svázáni s panovníkem, ne Moravany, jsou „jeho“ knížaty. Již výše jsme upozornili, že Rostislavova knížata, která spolu s ním a s „Moravany“ rozhodla roku 862–863 o povolání byzantské mise, byla jistě totožná s Rostislavovými optimaty, kteří roku 864 spolu s ním odpřísáhli mírové dohody s Ludvíkem Němcem. Byl mezi nimi i Rostislavův synovec Svatopluk, který pak, před rokem 867, držel vlastní *regnum* odlišné od „*regnum*“ Rostislavova. To by ukazovalo na skutečnost, že jim byla svěřena do správy jednotlivá území a Svatoplukovo *regnum* se osamostatnilo zřejmě jen z titulu jeho příslušnosti k vládnoucí dynastii. V bulle *Industriae tuae* vystupuje Svatopluk spolu se svými *iudices*. Nejsou zde rozhodně míněni soudci, buď jde o běžný ekvivalent řeckého *archon*, termínu užívaného pro označení slovanského knížete,⁸⁸ nebo podle tehdy v Itálii běžného úzu,⁸⁹ o sumární označení pro úředníky panovníka.

Zajímavé údaje o funkcích státní správy přináší nedávno objevený list markrabího Aribona Arnulfovi z roku 891, který jsme citovali již výše v souvislosti s českým tributem z roku 806.⁹⁰ Aribo zde informuje Arnulfa o plnění závazku placení tributu, k němuž se Svatopluk zřejmě zavázal při jednáních s Arnulfem roku 890. Aribo o něm mluví jako o „*servitium*“, chápe ho tedy jako francké *servitium regis* náležející mu při jeho cestách po říši. Informuje, že Moravané, pravděpodobně na nějakém sněmu, souhlasili jednomyslně tribut zaplatit a že již shromažďují příslušný dobytek, který je hlídán – zřejmě na určených místech – a denně k němu přibývá i další. Činí tak prý dobrovolně „bez žádného donucení předáků“ (ve špatné latinské listu, psaného nevzdělaným klerikem: „*cum nulli dominationi procerum*“). Tito *proceres* tedy vykonávali nad Moravany, vystupujícími zde jakožto svobodní lidé, přece jen určité panování (*dominatio*) a or-

ganizovali celou složitou operaci rozvržení poplatku na jednotlivé vsi nebo usedlosti, shromažďování dobytka na určených místech, kde bylo třeba zajistit jeho výživu a hlídání, soustředování těchto stád a jejich transport do říše. K tomu potřebovali nemalý výkonný aparát. Jestliže tedy tyto *proceres*, vládnoucí asi určitými územími, ztotožníme se Svatoplukovými knížaty či „soudci“, budeme je muset považovat jen za špičku poměrně rozsáhlého aparátu.

Nejcennější svědectví o správě Svatoplukovy říše přináší tzv. Arabská anonymní relace, nezachovaný spis o národech východní Evropy, vzniklý někdy ve druhé polovině 9. století.⁹¹ Zde se v partii o Slovanech mluví o jejich králi jménem Svjij mlk, což po nepatrné konjektuře dává SVNTBLK, čili Svatopluk.⁹² Nemůže se jednat o nikoho jiného než o velkomoravského Svatopluka, domněnky, že by byl míněn nějaký neznámý „svatý král“ (*svjat malik*) východních Slovanů sídlící nejspíše v Kyjevě, jsou bez jakékoliv opory.⁹³ Svatopluk je tu nazýván *ra'isu r-ru'ásá'i*, „náčelník náčelníků“ a zároveň i malik, „král“ a mluví se i o jeho „království“. Má svého zástupce (*chalífa*), zvaného *sábandž*. Tohoto *sábandže* poslouchají a jeho slovy se řídí královi poddaní. Sídlí „uprostřed slovanské země“, zatímco král má rezidenci ve městě uvedeném sice jménem, ale v textech tak zkomoleném, že je nelze rozluštit.⁹⁴ V tomto městě se po tři dny v každém měsíci koná trh. Královi poddaní nemají jízdní koně ani lepší zbraně, pouze oštěpy, štíty a kopí, jízdní koně má pouze král a ten má také „znamenitá, pevná a drahocenná brnění“. Každý rok objíždí své poddané (nebo: „vybírá od nich každoročně daň“)⁹⁵ a bere od nich po svátečním oděvu podle počtu jejich potomstva. Zloděje buď dává zardousit (oběsit) nebo vypovědět „do sousedství okrsku v nejzazší části svých krajů“ (nebo: „do *džíry*, nejzazší části svých krajů“).⁹⁶

Svatopluk tu vystupuje jako král vládnoucí království, jeho postavení je však blíže charakterizováno jako „náčelník náčelníků“. *Rais* znamená vlastně suverénního vládce kmene, což odpovídá slovanskému „knížeti“. Svatopluk je tedy knížetem knížat, setkáváme se tu opět se situací, kterou jsme poznali již z jiných pramenů: Svatopluk je obklopen knížaty a je jakousi jejich hlavou. Novým údajem je zpráva o jeho zástupci, jehož titul je obecně vykládán jako „župan“,⁹⁷ což je rozhodně přijatelnější než pokus o výklad z tureckého *sübeh* (*sü*, „vojsko“ a *beg*, „náčelník“), tj. „vojevoda“.⁹⁸ O županech mluví také *Zakon sudnyj ljudem* jakožto o úřednících panovníka,⁹⁹ titul nás – také vzhledem k postavení županů u Chorvatů – nemusí překvapovat. Překvapivé je spíše jeho postavení charakterizované jako *chalífa*, což byla u Arabů vysoká hodnost. Mohlo by to připomínat diar-

Jediná v originále dochovaná písemnost vztahující se k Velké Moravě: dopis markrabího Ariba králi Arnulfovi, asi 891

chii obvyklou u stepních národů, hlavně tureckých, kde vedle sakrálního krále bez výkonné moci vládl jeho „světský“ zástupce,¹⁰⁰ spíše tu však jde o slovanskou instituci vojevody, který byl v raných slovanských státech pravidelně zástupcem panovníka.¹⁰¹ Panovník má v našem případě ostatně plnou výkonnou moc, vybírá daně a soudí, není tedy v žádném případě sakrálním vládcem tureckého typu, jakými *rex otiosus*, i když – jak uvidíme – určité sakrální rysy má.

Snad nejdůležitější jsou v našem textu zprávy, přímo mluvící o výzbroji Svatoplukových poddaných, nepřímo však prozrazující mnohem více. Zpravodaj, o něhož se autor relace opíral, si povšiml, že Svatoplukovi poddaní chodí do války převážně pěšky, ozbrojeni pouze štíty, oštěpy a kopími (na základě archeologických pramenů bychom doplnili bojové sekyry, moravské bradatice, o nichž také jeden z pozdních textů relace opravdu mluví),¹⁰² že tedy nemají bojové koně a jen málo koní pracovních (soumarů). To všechno, válečné koně i drahou zbroj, má však panovník, samozřejmě ne on osobně, ale jeho lidé, jejichž koně a zbraně však přesto zůstávají vlastnictvím panovníka. Jde tu zcela nepochybně o velkou „státní“ družinu, jakou například popsal Ibrahim ibn Jakub v roce 965 u polského Měška I.¹⁰³ Ten měl 3000 obrněných bojovníků, jimž poskytoval oděv, koně a zbroj a navíc měsíčně vyplácel žold, pro který získával prostředky

vybíráním daní. Ve Svatoplukově případě se také jedná o obrněnou jízdní bojovníky opatřené „znamenitým, pevným a drahocenným kroužkovým brněním, které bylo hlavní zbrojí francouzských vazalů armád, jehož export ke Slovanům byl často (a tedy marně) zakázán; a které – dodejme – bylo také na Pohansku a v Mikulčicích vyuzíváno.“¹⁰⁴ Panovník poskytoval svým bojovníkům nejenom zbraně a zbroj, ale i oděv (tak jako Měšek), přičemž si „sváteční“, lepší oděvy pro družinu (stejně jako Měšek) opatroval formou daní. Dával jim také (jako Měšek) koně, musel tedy chovat stáda kobyli na svých pastvinách.

V Měškově Polsku a ve všech středoevropských státech 10.–12. století byla výživa a obsluha této družiny zajišťována systémem tzv. služebních osad.¹⁰⁵ Panovník tu jednotlivým poddaným a často celým vesnicím určil „na věky“ buď služební povinnost nebo dávkou ve výrobcích určené k obživě a obsluze družiny rozmístěné po hradech. První stopy takové organizace lze nalézt již v agilufinském Bavorsku 8. století¹⁰⁶ a existovala zřejmě i v 9. století na slovanském území v bývalém Rugilandu (nacházejícím se sice v rámci říše, avšak podléhajícím lokálním slovanským knížatům),¹⁰⁷ bylo by tedy nasnadě předpo-

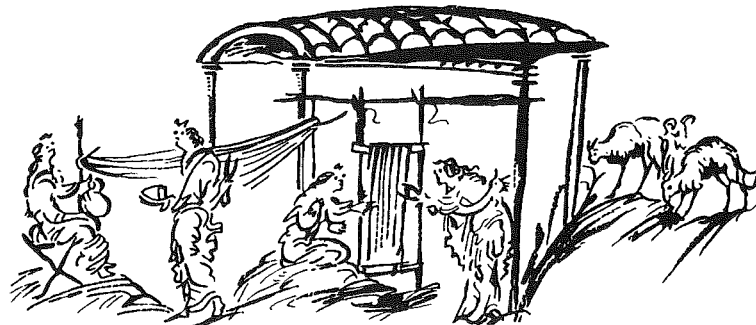
Nákončí pásu z Mikulčic. Symbolika se pravděpodobně vztahuje ke knížecí moci, dosud se jí však nepodařilo spolehlivě vyložit

kládat ji i na Moravě. Zatímco však na Slovensku jsou místní jména utvořená od názvů zaměstnání těchto služebníků soustředěna okolo velkomoravských hradišť převzatých pak Maďary,¹⁰⁸ na vlastní Moravě se kupí okolo pozdějších přemyslovských hradišť a téměř úplně chybí ve vlastním jádru, v úvalu Moravy a dolní Dyje.¹⁰⁹ Tento jev můžeme vysvětlit přerušením kontinuity osad po pádu Velké Moravy nebo i prostě faktem, že služby zde vykonávané zanikly spolu se státem dříve, než mohly dát osadám jméno, zatímco na Slovensku se kontinuita osad i služeb pod uherským panováním zachovala. Bezpečný důkaz existence služebné organizace na Velké Moravě ale nemáme.

Zrovna tak nelze s jistotou konstatovat, že již existovala nějaká pevná hradska organizace. Když Svatopluk roku 873 přijal Metoděje, předal mu do správy všechny kostely a kněze na všech hradech.¹¹⁰ Přínejmenším církevní organizace se tedy opírala o hrady. Je sice pravda, že na řadě velkomoravských hradišť nebyly pozůstatky kostelů zjištěny, to však může být ovlivněno jednak stavem výzkumu a jednak specifickou funkcí některých z nich. Na druhé straně archeologické prameny ukazují, že existovaly kostely i mimo hrady. Je tomu tak v Modré a v Sadech, kde v okolí kostelů nebyly prokázány stopy po opevnění. U obou byly zjištěny nekropole, jejichž inventář kostely datoval; u Modré chybí i příslušná sídlištní část, která by dovolila přesvědčivě charakterizovat sídlištní formu. V obou případech se předpokládá, že šlo o velmožské dvorce; u Sadů se uvažuje o vlastnictví církevního hodnostáře.

Jak tomu však bylo se státní organizací, nevíme nic určitého. Tvzení Anonymní relace že Svatoplukův „župan“ sídlí uprostřed země Slovanů, zatímco Svatopluk sám sídlí ve městě Džrváb (či podobně), které je také centrem této země, protože se zde koná celozemský trh, je nesporně zkomolené a bylo by je možno vyložit tak, že se jedná ve skutečnosti nikoliv o jednoho župana, ale o mnohé župany, sídlící uprostřed svých okrsků svěřených jim ke správě.¹¹¹ Text je zde však opravdu nejasný a také v dalších výtazích značně zkomolený.¹¹² Rozložení velkomoravských hradišť na teritoriu Velké Moravy však připouští předpoklad, že hrála významnou úlohu ve správě státu. Leží totiž vždy v centru hustě osídleného areálu, na přirozených komunikačních spojích a jsou vybavena mohutnými opevněními. I když se zdá, že škála jejich funkcí byla mnohem širší než u podstatně menších hradů v pozdějších středoevropských raně feudálních státech, nelze z ní správně složku vyložit.

Anonymní relace nám poskytuje jedinou zprávu o vybírání daně panovníkem. Stržný list bavorských biskupů z roku 900 sice tvrdí, že

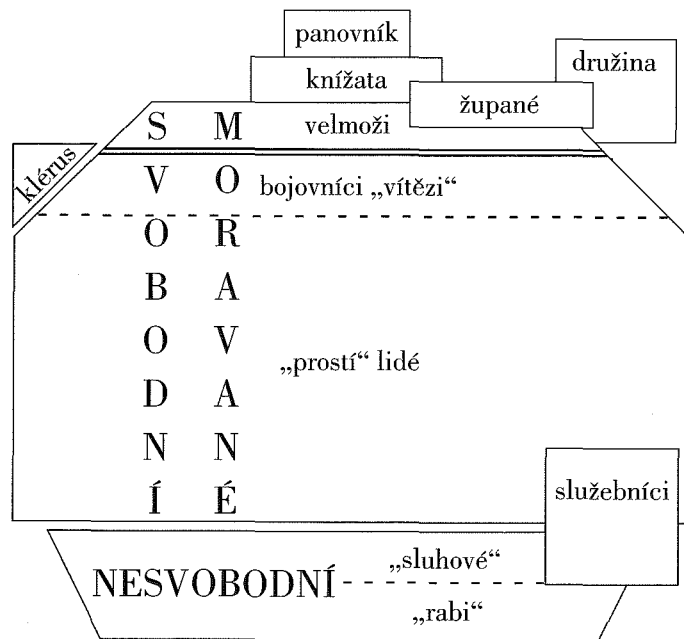
Textilní dílna, „gynaeceum“ karolinských falcí. Utrechtský žaltář z 9. století. Identická dílna byla objevena také na Pohansku

franká hrabata sousedící s Moravou tam konala soudní shromáždění a vybírala poplatky,¹¹³ to však je zřejmě tendenční výmysl. To, co popisuje Anonymní relace, je velmi archaická daň, ať již přijmeme interpretaci, že byla vybírána systémem každoročních objezdů panovníka, tj. systémem podobným ruskému *poludje* nebo norské *weizle*, či zda se přikloníme k interpretaci druhé, při níž by šlo o regulérní daň. Archaický je zde především klíč, podle něhož byla rozvržena. Vybírala se totiž podle počtu potomstva, za každou dceru či syna se platil jeden sváteční oděv, bezdětní platili podle počtu otrokyň – tedy potenciálních rodiček; příznačné je, že mužští otroci se nepočítali. Byla to tedy typická archaická daň za plodnost, jak o ní máme zprávy z Rusi¹¹⁴ a z Írska,¹¹⁵ jejím odůvodněním bylo zřejmě skutečnost, že panovník zajišťuje – ať již jakkoliv – plodnost žen.¹¹⁶ Ostatně jeden z textů Relace tvrdí, že Svatoplukovi poddaní „považují za svou náboženskou povinnost sloužit králi“,¹¹⁷ za čímž ovšem nemůžeme spatřovat křesťanství; daň vybíraná Svatoplukem pocházela z předkřesťanských a předstátních dob, kdy byla dobrovolnou „poklonou“ odváděnou kmenovému knížeti. Arabský zpravodaj, hledající v duchu arabské geografie „divy“, si jí povšiml právě proto, že byla kuriózní, nemusela tedy být jedinou daní existující na Moravě.

Základní struktura společnosti vlastně odpovídá pozdní kmenové struktuře. Hlavním dělením je předěl mezi svobodnými a nesvobodnými, přičemž ve skupině svobodných se vyděluje velmožská aristokracie. Ta však nemá žádné právem zaručené postavení, nelze ji tedy považovat za šlechtu a nie také nesvědčí o tom, že byla velkým pozemkovým vlastníkem a že by tedy měla své poddané. Hypoteticky by bylo dále možno předpokládat zvláštní vrstvu svobodných poloprofesionálních bojovníků nazývaných vítězi. Toto označení pře-

šlo do maďarštiny (*vitéz*) zřejmě právě z velkomoravského prostředí. Masu svobodných tvořili „prostí lidé“ (v maďarštině *paraszt*). Nesvobodní nebyli zřejmě jen pouhými otroky (čeledí), pravděpodobně se mezi nimi vytvořila vrstva na půdě usazených nevolníků (sluhů, v maďarštině *szolga*).

Představu, kterou jsme tak o společnosti a státu Velké Moravy získali, lze zhruba vyjádřit následujícím diagramem, znázorňujícím „společenskou pyramidu“ Velké Moravy:

Na tuto strukturu se jaksi zvenčí naložila struktura státu (v grafu vyjádřená plnými plochami). Tvořila ji především skupina knížat v čele s panovníkem. Nevíme bohužel, kdo do ní patřil a jak vznikla, v každém případě však byla vlastním nositelem vlády. Panovník v ní měl postavení „knížete knížat“, jak to charakterizovala arabská Anonymní relace, v čemž se podstatně lišil od vlády panovníků v pozdějších středoevropských státech, kteří vedle sebe žádnou takovou skupinu neměli a vládli pomocí svých úředníků. Tato skupina úředníků ovšem na Velké Moravě nepochybně existovala a byla označována jako župani, neznáme však její skladbu. Jistě se rekrutovala z velmožské aristokracie, ne však výhradně, a zčásti se jistě

kryla i s „knížaty“. Hlavním funkcionářem dvora byl zřejmě vojevůdce, jak vypadala územní správa nevíme. Opírala se jistě o hrady, zdá se však, že ty měly na Velké Moravě jinou funkci než v pozdějších středoevropských státech. Přejemnějším ty hrady, které se nalézaly v jádru Velké Moravy, byly v mnohem větší míře středisky veškerého života, nejenom hospodářského, ale i společenského a státního, takže „moravská oblast“ se jeví jako konglomerát „hradských měst“. ¹¹⁸ Když chtěl autor Života Metoděje vylicít, jak blahodárně působilo přijetí Metoděje za arcibiskupa, zdůrazňoval především, že „ve všech hradech“ se začali rozmnožovat klerici a pohané se zde začali obracet na víru. To se dalo uvnitř „moravské oblasti“, v bojích navenek začali Moravané porážet své nepřátele a rozšiřovat své území. ¹¹⁹ Když došlo v letech 898 a 899 k bojům mezi Mojmir II. a jeho bratrem Svatoplukem, měl každý z nich své přívržence (svůj „lid“), tvořené, jak se ukázalo, vlastně obyvateli hradů, například toho, v němž byl Svatopluk obležen. ¹²⁰

Nejživotnější a pro formování státu nejdůležitější institucí se stala velká družina, kterou zřejmě organizoval zejména Svatopluk. Potřeba vyživit, vyzbrojit, odívat, obsluhovat a vůbec do všech důsledků vydržovat mnohatisícovou armádu, schopnou vyrovnat se armádám francké říše, složeným převážně z vazalů živících se z výnosů pozemků propůjčených panovníkem, byla hlavním motorem pohánějícím vpřed státotvorné změny. Důležitým zdrojem prostředků byla válečná kořist a tributy podmaněných kmenů, nemohl to však v žádném případě být zdroj jediný. Panovník musel získat dostatečně velký a hlavně pravidelný přísun potravin pro družinu, zajistit chov koní a výrobu a opravy zbraní a zbroje, oděvu a všech dalších potřeb. Pro tyto účely nemohly v žádném případě postačovat jeho vlastní statky obdělávané nepochybně nevolnou čeledí, musel bezpodmínečně sáhnout k daním uloženým svobodnému obyvatelstvu. Celkový objem jejich výnosu závisel ovšem do značné míry na efektivnosti jejich vybírání, tj. na organizovanosti a početnosti aparátu k tomu určeného. Tyto lidi však bylo zase třeba živit a odměňovat, nemohl tedy být příliš velký. Vlastně bez aparátu a organizace se mohla obejít jen vybírání daní formou *poludja*, tj. více či méně pravidelnými výpravami družiny za vybíráním daní. To však byl způsob značně neefektivní a pro velkou družinu mohl sotva postačovat. Výrobky a služby mohly také dodávat panovníkovy statky osazené nevolníky, skutečně velkého objemu však i zde nebylo možno dosáhnout, protože pracující nevolníky (například ženy soustředěné po několika desítkách v textilních „manufakturách“, tzv. *gyneceích*), bylo třeba živit a tím

neproduktivně spotřebovávat výnosy statků. Řešením bylo uložení těchto povinností svobodným, živícím se na vlastní půdě, a zároveň i usazením nevolníků na půdě, aby se tu živili sami – tj. vybudování služebné organizace. Přinejmenším od Svatoplukovy doby bylo asi užíváno obou systémů, primitivnějšího i „modernějšího“, současně. Ukládání daní a služeb svobodným ovšem znamenalo jejich faktickou přeměnu v poddané, protože panovník si tím činil nárok na jejich půdu (přesněji řečeno na užitky z ní) a stával se tak jejím vrchním vlastníkem. Nevíme však jak daleko již tento proces dospěl, zda se toto panovníkovo vrchní vlastnictví prosadilo jako obecná zásada.

Máme-li srovnávat velkomoravské poměry s pozdějším přemyslovským státem, musíme konstatovat, že hlavní a zřejmě zcela zásadní rozdíl spočíval v tom, že zatímco Přemyslovci (tj. Boleslav I.) ze svého středočeského centra dobyli a podmanili ostatní česká knížectví, přičemž zřejmě získali vrchní vlastnictví půdy svobodných na dobytém území a také statky starých knížat, Mojmírovi se sice zmocnili vlády v jednotném kmeni Moravanů, avšak nezlikvidovali jeho aristokracii, ani se nezmocnili právem dobyvatele půdy svobodných Moravanů. Proces budování státu zde proto probíhal podobně jako například ve skandinávských státech (především ve Švédsku), narážel na odpor staré kmenové struktury, která nebyla do důsledků vykořeněna. Skutečnost, že se podařilo vybudovat velkou družinu (k čemuž ve Skandinávii nikdy v takovém rozsahu nedošlo), však ukazuje, že rozhodujícího přelomu bylo přece jen dosaženo, avšak nejspíše teprve za Svatopluka. Bylo jen otázkou času, kdy budou odstraněny poslední překážky, zejména moc knížecí aristokracie, která, jak jsme viděli, hrála na Moravě mnohem důležitější roli než v přemyslovském státě. Svatopluk svých úspěchů dosáhl především proto, že se spíše opíral o vnější zdroje, o kořist a tributy, než o zdroje vnitřní, daně, dávky a služby. Stabilita jeho státu tak paradoxně závisela na trvalé expanzi a na jejím výnosu. Když se dobovačné války po Svatoplukově smrti zastavily a hlavní zdroje vyschly, došlo ke krizi. Neznamená to však, že stát se musel v jejím důsledku rozpadnout, stejnou krizí prošly i všechny pozdější středoevropské státy a překonaly ji. Podařilo se to vlastně i Mojmírovi II., jeho stát nepodlehł vnitřní krizi, ale náporu Maďarů; zahynul proto, že padla jeho hlavní opora, velká družina.

To byly příčiny zániku státu, jehož vznik ale nepochybně souvisel především s přijetím křesťanství. Byl to pro kmenovou společnost tak závažný krok, že ho lze právem chápat jako „revoluci“. Abychom to skutečně se všemi důsledky a v plné šíři pochopili, probereme si tuto otázku podrobně.

Přijetí křesťanství

ČECHOVÉ SE PO OBNOVENÍ EXPANZIVNÍ SÍLY nově (roku 843) vzniklé východofranské říše vlastně nutně ocitli po boku Velké Moravy. Probírali jsme si již výše zvláštně působící záležitost křtu českých knížat roku 845. Tehdy se český kmen rozhodl čelit hrozící ofenzivě Ludvíka Němce tím, že jeho knížata přijmou po příkladu Moravanů křest. Čechové ale byli trpce zklamáni, protože Ludvík Němec vzápětí zaútočil na křesťanskou Moravu a dal tak zřetelně najevo, že křest není žádnou ochranou proti hegemoniálnímu nároku říše, spíše naopak. Čechové okamžitě napadli Ludvíkova vojska vracející se roku 846 z Moravy. Tím skončila podivuhodná epizoda českého „politického“ křesťanství a začaly války trvající až do roku 849. Říši nepřinesly žádný úspěch, přestože Češi bojovali osamoceni. Teprve když se Rostislav postavil od roku 855 otevřeně proti říši, našli v něm Čechové oporu a ve válkách, které vedl s říší v letech 855–857, se mu odvděčili tím, že na sebe vážali značnou část sil Ludvíka Němce.

V této době se také, jak se zdá, upevnilo postavení knížat uvnitř českého kmene. Jejich moc se začala „teritorializovat“, vztahovat se na území a lidi na něm usazené. Hrad, na němž již dříve sídla knížecí rodina, se stával střediskem území, jehož obyvatelé uznávali vůdcovské postavení knížete a dávali mu dobrovolné, zvykem zaručené dary a poskytovali mu služby. Kníže byl také zřejmě velitelem vojska svého území, takže české vojsko se skládalo z oddílů jednotlivých knížectví pod velením knížat. Takový obraz poskytuje kupříkladu vojsko bojující roku 872 někde v pražské kotlině proti Frankům.¹ Kníže měl také své soukromé vojsko – sice malou, avšak oddanou a disciplinovanou družinu, o níž především opíral svou moc.² Ta ale sama o sobě nebyla stále dosti silná, aby radikálně zvrátila tradiční společenské poměry. Knížata stále ještě musela respektovat svobodu a vlastnická práva „mužů českých“ a byla na nich závislá v rozhodování o důležitých otázkách týkajících se jak knížectví, tak celého kmene – celých Čech. Organem těchto svobodných Čechů byl sněm, který knížete volil a dosazoval ho na kamen-

WE
STAT
ALE
KOTEN

DUŠAN TŘEŠTÍK

POČÁTKY PŘEMYSLOVCŮ

VSTUP ČECHŮ DO DĚJIN
(530–935)

M NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY